Populisme i Pedagogització de la vida. Entre biopolítica i neoliberalisme

Marco A. Jiménez
Facultat d'Estudis Superiores Acatlán, UNAM.
Acadèmia de Filosofia i Història de les Idees, UACM

Ana Ma. Valle
Facultat de Filosofia i Lletres, UNAM

Presentació

El propòsit d'aquest escrit és reflexionar, sota els conceptes de biopolítica i neoliberalisme, sobre la relació entre populisme i pedagogització de la vida. Hui més que en un altre moment i en circumstàncies per tots conegudes, es fa necessari jutjar la relació entre vida i política. Es pot dir que, en la manera de fer política, la vida mateix està en joc. No està de més recordar Foucault (2012, 135) quan diu que "durant mil·lennis, l'home va continuar sent el que era per a Aristòtil: un animal vivent i a més capaç d'una existència política; l'home modern és un animal en la política del qual està posada en dubte la seua vida de ser vivent".

És important aclarir que la lectura que ací es fa de les nocions de populisme, neoliberalisme i biopolítica serveixen per a analitzar el fet social, cultural i pedagògic i, per tant, es difereix d'aquelles concepcions que per endavant les jutgen com a conceptes que remeten a condicions desastroses, malignes, d'explotació, d'esclavitud o efectes destructius o, en sentit contrari, que al·ludeixen a aquestes com a grans beneficis, progrés, felicitat o llibertat. Davant del populisme, neoliberalisme i biopolítica, ni filies ni fòbies ni apologies ni invectives, abans bé aquestes nocions es prenen com a eines útils per a l'anàlisi i comprensió de l'actual realitat social, cultural i pedagògica. L'anterior no vol dir que es negue la crítica com a principi bàsic de qualsevol argument o que es desconega la importància de la força ideològica que les postures acadèmiques comporten. En cap pensament hi ha neutralitat valorativa, incloent-hi la ciència mateix. No obstant això, en l'ambient han aparegut concepcions que en principi s'assumeixen radicalment negatives o positives davant dels esmentats termes. Per exemple, col·locar-se del costat de les discussions sobre drets humans, perspectives de gènere, l'anomenada inclusió, la vida democràtica, la defensa del medi ambient,

entre d'altres, quasi immediatament apareixen com políticament correctes, encara que els qui sustenten aquestes idees, en la seua vida pràctica, actuen de manera totalment oposada i contradictòria amb el que afirmen. L'anterior hauria d'estar a debat i no sols donar per descomptat que els qui es posicionen ideològica i políticament d'un costat o d'un altre, són bons o dolents, d'esquerra o dreta, qualsevol cosa que això signifique. Sens dubte, l'absència d'un debat a fons ha empobrit el pensament i la vida, i ha incrementat una violència que provoca indiferència i tedi, així com una vida quotidiana indolent i agressiva.

El que a continuació es presenta pretén obrir preguntes, formular hipòtesis i pensar de manera oberta amb conceptes anatemitzats per uns certs sectors crítics compromesos sincerament amb la vida individual i col·lectiva.

Es reconeix que l'articulació entre les nocions de biopolítica, populisme i neoliberalisme permeten interrogar la vida social i individual d'aquesta època, la qual cosa permet mirar els processos de subjectivació com a formes de pedagogització de la vida. D'alguna manera es podria dir que la biopolítica, com a control de la vida biològica de les poblacions, és la forma que el neoliberalisme adopta per a exercir les seues relacions de poder respecte a la vida; i, simultàniament, és la manera en què la vida es relaciona amb el poder. Per la seua part el populisme és una tècnica de govern que permet al neoliberalisme regular les relacions entre individu i societat. La pedagogització de la vida és un conjunt de sabers i pràctiques que conformen cert tipus de relacions de poder entre els subjectes.

Parlar dels conceptes de biopolítica o populisme neoliberals semblarà un pleonasme, és veritat que el populisme no sempre ha sigut neoliberal i que la biopolítica no sols se circumscriu al neoliberalisme. Pel que s'insisteix que la intersecció entre neoliberalisme, biopolítica i populisme és un impuls actual per a analitzar els processos de subjectivació. Del que es tracta és d'usar aquestes nocions per a mirar com els subjectes es constitueixen a través d'uns certs processos de pedagogització. En tal sentit el que ací interessa és reconéixer les pràctiques pedagògiques com a eines productores d'estils de vida en la intersecció entre neoliberalisme, populisme i biopolítica. Es considera que la pedagogització de la vida no és un problema que remet a la consciència dels subjectes ni tampoc que són les condicions materials les que determinen, dicten en última instància la conducta dels individus. Tot el contrari, "les pràctiques socials poden arribar a engendrar dominis de saber que no sols fan que apareguen nous objectes, conceptes i tècniques, sinó que fan nàixer a més formes totalment noves de

subjectes i subjectes de coneixement” (Foucault, 2011, 12).

En termes generals es pot dir que (Jiménez, 2019, 92)

en primer lloc, la biopolítica apareix vinculada amb estratègies mèdiques i amb pautes de medicalització social; es tracta d’alguna cosa més enllà que de les ideologies i la consciència, l’assumpte gira entorn del control de cossos, de fet, la medicina no és una altra cosa que una estratègia biopolítica. Una segona aproximació és aquella que relaciona la biopolítica amb el concepte de sobirania, sota la tesi que mentre el poder sobirà és aquell que fa morir i deixa viure, en tant que el poder biopolític, de manera contrària, fa viure i deixa morir. Una manera més de parlar de biopolítica és la consideració de la guerra de races; Foucault planteja que l’Estat modern actual és també un Estat interessat en la distribució i el control biològic de la seua població. I, finalment, una quarta aproximació al concepte de Foucault de biopolítica, és aquell que l’associa a la governamentalitat, a l’economia política del mercat i al neoliberalisme.

En tal sentit, l’ètica biopolítica és mantindre la vida coste el que coste, fins i tot a pesar de la pròpia vida. Es tracta del poder de la vida i del poder sobre la vida.

Per la seua part el neoliberalisme no és en absolut el ressorgiment de velles formes d’economia liberal formulades en el segle XVIII i XIX, i que el capitalisme torna a posar en ús tampoc és la societat mercantil, més aviat en el neoliberalisme es busca que l’economia de mercat servisca de model per a l’Estat, és l’ajust de la governamentalitat, de cadascuna de les accions dels exercicis de poder del govern, als principis de l’economia del mercat. No és que el mercat devore l’Estat, el govern o la política, sinó que totes les accions, la raó d’Estat, els exercicis de poder, l’Estat mateix, estaran donats sota la lògica de l’economia de mercat. D’acord amb Foucault (2016: 157)

[…] per al neoliberalisme, el problema no era saber –com en el liberalisme del tipo d’Adam Smith, el liberalisme del segle XVIII– com podia retallar-se, disposar-se dins d’una societat política donada un espai lliure que seria el del mercat. El problema del neoliberalisme, al contrari, implica saber com es pot ajustar l’exercici global del poder polític als principis d’una economia de mercat. En conseqüència, no es tracta d’alliberar un lloc buit sinó de remetre, referir, projectar en un art general de

governar els principis formals d'una economia de mercat.

El neoliberalisme és un terme que obliga a l'articulació entre política i economia que posa en joc al mercat en tots els àmbits de la vida humana, des del més íntim i privat fins al més públic i universal. Amb això es pot dir que l'ètica biopolítica neoliberal és l'exercici global del poder polític aplicat als principis d'una economia de mercat que busca mantindre la vida coste el que coste, fins i tot a pesar de la vida mateix i de la mort.

Si s'accepta que el neoliberalisme és una forma de biopolítica i que el populisme és una tècnica de la política, llavors el populisme neoliberal és una política de la vida. A més, es pot entendre el populisme, no sols com a diferents ideologies, sinó com a pràctiques de govern de la població. Pràctiques de govern que són una forma ètica política del fet popular. Si a això s'hi suma que el neoliberalisme és una economia política del mercat, llavors el populisme neoliberal és aquella política que fa jugar a tots els individus en el tauler posat pel mercat. Per l'anterior esmentat el populisme neoliberal és una forma política de pedagogització de la vida, és a dir de producció de subjectes.

Populisme i pedagogització

Populisme, poble, popular són paraules que remeten a diferents significats i sentits històrics. Generalment quan es parla de populisme es refereix a coses molt distants i diferents, és com si s'usara un mateix significant per a parlar diverses llengües totalment alienes entre si. No hi ha un origen en sentit estricte del terme, la qual cosa si hi ha és un ús polític d'aquest, especialment en aquesta època d'injúria per uns certs intel·lectuals i polítics, que conscients o no de les relacions de poder en les quals s'inclouen i susciten se sumen a un esforç per reduir el populisme a una espècie de pesta política i ideològica que caldria denunciar i erradicar. En les xarxes socials, en mitjans periodístics, polítics i intel·lectuals la noció remet a formes alienadores de control social, de subordinació, sotmetiment, manipulació i engany, de lideratge carismàtic o profètic que es desfà de les institucions per a acabar imposant un únic punt de vista polític i social, que atenta en contra dels processos democràtics, el lliure mercat, la vida institucional, la pau i l'harmonia.

El populisme com tot projecte polític comporta un propòsit educador del poble, de la ciutadania, de la societat civil o de la població, és un conjunt d'estratègies per a desenvolupar plans i programes educatius que depassen en molt l'escolarització, la

formalitat institucional i que es despleguen àmpliament en la societat com a formes de pedagogització que són considerades pels seus crítics com a recursos ideològics d'ensinistrament i instrucció amb finalitats de manipulació política i explotació econòmica. Per exemple, a Llatinoamèrica es va transitar d'una concepció econòmica desenvolupista que considerava que el polític estava determinat per les etapes d'un suposat desenvolupament econòmic i que per tant caldria transitar aqueixes etapes o cicles en els quals la voluntat política no tenia interferència. Des dels anys setanta, producte de les dictadures militars i altres experiències polítiques, es va fer evident que la relació entre política i economia no era de subordinació i molt menys de determinació, sinó de formes complexes d'articulació. Precisament una forma de pedagogització d'aquells anys considerava la participació política com determinada, en última instància, per les relacions de producció econòmica. Tot des de l'àmbit social fins a l'individual era resultat de les maneres de producció. Uns altres més consideren el populisme com un llegat històric propi de les forces revolucionàries, socialistes o progressistes, especialment a Llatinoamèrica s'exemplifica amb el peronisme, el cardenisme i fins i tot amb la revolució cubana, entre altres esdeveniments sens dubte, tots aquests acompanyats de processos de subjectivació i de pedagogització. S'identifica, directament o indirectament, el populisme amb experiències educatives i pedagògiques alternatives i autònomes, com per exemple l'anomenada educació socialista a Mèxic durant la presidència de Lázaro Cárdenas.

El que ací interessa és mostrar com la llarga presència d'un vocable, d'una paraula o d'un significant no és la simple successió, evolució ni continuïtat d'uns certs fets, tot el contrari, és necessari plantejar els talls, les ruptures de la noció de populisme amb el propòsit de reconéixer els elements que intervenen en aqueixos trencaments. El que ací es busca revelar és la profunda intersecció, interacció i intercanvi que existeix entre les experiències pràctiques del populisme i del neoliberalisme, a fi de destacar els processos de pedagogització que aquesta articulació genera.

La noció de populisme s'articula amb la de neoliberalisme en el sentit que ambdues s'interessen, promouen i impulsen la presència de l'individu, del fet singular i del particular, la primera en l'aspecte polític i la segona en l'econòmic. El populisme s'interessa pel subjecte com a poble i el neoliberalisme en tant que actor econòmic en el mercat. Es tracta del poble actuant en el mercat, és a dir, de la lògica i les pràctiques polítiques entrellaçades amb la lògica i les pràctiques del mercat. Per la qual cosa és important considerar que el neoliberalisme com una forma de mercat

no és o ha sigut alguna cosa imposada des de fora, per un enemic poderós que pretén derrotar formes econòmiques diferents, sinó tot el contrari el neoliberalisme és una forma de l'economia capitalista del mercat actual que ha tingut diferents presentacions i moments històrics, i que efectivament com a resultat de lluites i confrontacions de poder ha desplaçat formes de govern i economies diferents, entre d'altres al mateix liberalisme huitcentista i a les anomenades economies socialistes de la meitat del segle passat.

El populisme és una mica més que una mera lògica política, és un conjunt de pràctiques polítiques que inclouen una certa lògica, es tracta de pràctiques polítiques que segueixen unes certes regles. Aquestes pràctiques solen trobar equivalents amb les dinàmiques mercantils. El populisme i el neoliberalisme actuals han coincidit de manera semblant a com ho va fer l'ètica protestant i l'esperit del capitalisme en un moment històric, la seua articulació com en un engranatge, com un embragatge possibilita els fluxos i mecanismes del mercat, això a pesar que alguns consideren que el populisme és el contrari, el principal enemic del neoliberalisme.

El populisme és la forja, el pivot o el laboratori polític on conflueixen l'ètica-biopolítica i el mercat neoliberal. El populisme és una forma política que rebutja en principi la concepció que la política obeeix a les elits, als grups dirigents i governants, i als empresaris o intel·lectuals. Però al mateix temps aquesta concepció de populisme que ací es presenta reconeix que el poble tampoc és una instància social específica, un grup o classe social que habita en un determinat territori, en unes certes condicions d'existència espiritual i material; la pagesia, el proletariat, els pobres, els assalariats, els aturats, les classes baixes o unes certes classes mitjanes. Per a aquesta concepció del populisme, que ací es planteja, el poble implica relacions de poder, un cert tipus d'interaccions socials i intercanvis, on s'inclouen demandes i pràctiques socials alienes a les formes polítiques tradicionals, el poble i el fet popular és el fet disruptiu, la qual cosa disloca la política. Per això el populisme és com una espècie de llenguatge perdut que articula interessos aliens als predominants, siga per a bé o per a mal.

Entre subjectes molt diferents, per exemple, una demanda popular pot ser la cura del medi ambient, els drets humans, els drets de la dona; es pot ser terratinent ric o llaurador pobre, víctima o victimari, dona rica o pobra i no obstant això, l'ambient, l'humà i la dona apareixen com a centralitats que articulen diferents demandes, la del criminal que igual que la víctima reclama pels seus drets humans, el llaurador pobre i el terratinent per la preservació de l'ambient o la dona rica i la pobra pel

respecte a la seua condició de gènere. La lògica política, les pràctiques polítiques dels uns i dels altres s'articulen i encara que poden ser contràries o antagòniques una característica primordial d'aquestes pràctiques, en l'actualitat, és el seu vincle amb el mercat, per descomptat cadascú segons les seues possibilitats i necessitats, el que queda obert són relacions de poder que s'articulen a demandes específiques. Ja siga que la dona rica constituïsca una empresa i promoga productes de luxe i que la dona pobra venga dolços al carrer, ambdues estan subjectes en aquesta lògica i pràctiques polítiques al mercat neoliberal, d'això depenen les seues vides.

Les pràctiques polítiques populistes magnetitzen els valors que els individus atribueixen a les coses i a les relacions que tenen entre si i amb si mateixos. Fonamentalment en el neoliberalisme una de les pràctiques de govern principals és la que un fa de si mateix, amb això no es desconeix que existisquen formes de control externes, formes de govern alienes al subjecte mateix, però és fonamental reconéixer que en el neoliberalisme el control que els subjectes exerceixen sobre si mateixos és la forma principal de govern. Sens dubte, les formes de pedagogització estan íntimament relacionades amb les nocions de capital humà i fins i tot l'anomenada violència simbòlica. Pensar que la pedagogització populista-neoliberal, és producte d'un pla elaborat en alguna oficina central i que com una corretja de transmissió reprodueix els interessos perversos d'un grup per a sotmetre a la població pot ser un exercici una miqueta ociós. És veritat que hi ha grups polítics, econòmics i criminals que es beneficien d'uns altres, mitjançant l'explotació i el sotmetiment, però encara aquests grups es troben profundament sotmesos a les lògiques del mercat.

El populisme no pot ser considerat com una pràctica política amb un valor propi siga negatiu o positiu, és a dir, no es tracta d'una aberració política en la història ni un llegat històric revolucionari. O com en el cas llatinoamericà, una forma de lluita alternativa dels oprimits contra els opressors, com una pràctica política de l'esquerra o una ideologia compromesa amb els explotats. El populisme de hui posa de manifest que la política no és un quefer desproveït de negativitat i destrucció i que cap propòsit teòric, amb bones intencions o un projecte filosòfic alliberador queden exempts dels efectes socials negatius. Com assenyala Laclau, reprenent a Ranciere sobre el desacord entre "filosofia política i la política: la primera no és una discussió teòrica sobre la segona, sinó un intent per neutralitzar els seus efectes socials negatius." (Laclau, 2005, 303)

El poble és una relació, és un conjunt d'interaccions i intercanvis, és la cosa anòmala, divergent, estranya, que per a bé o per a mal, (recordeu el feixisme, el

totalitarisme soviètic, la Revolució cultural xinesa, el Khemer roig de Cambodja) produeixen pràctiques polítiques que violenten *l'statu quo* del quefer polític, el tensen a vegades fins a dislocar-lo o trencar-lo i generen formes diferents de subjectivació.

El populisme i el neoliberalisme coincideixen en una lògica, en una ètica i en unes pràctiques d'inclusió. Per a la política populista com per al mercat neoliberal la principal qüestió és la inclusió del poble i de la població, siga en la lluita política o en el joc del mercat. En els assumptes polítics com a demandes socials i drets, és per això que la inclusió va associada a l'anomenada visibilització dels conflictes socials, així mateix, la vinculació jurídica d'aquests. Potser és en aquest punt on es localitza una feblesa del populisme, ja que veure i formalitzar jurídicament representa de moltes maneres paralitzar, detindre el flux de la lluita i de la participació social. Les demandes, les pràctiques polítiques populistes es converteixen en assumpte de les xarxes, dels mitjans, del periodisme i al mateix temps en assumpte de jutjats, per dir-ho així, del mercat mediàtic, de les xarxes socials i del negoci jurídic.

La importància actual del populisme resideix en el fet que la seua fortalesa prové de l'articulació de febleses. No obstant això, aqueixa possibilitat de nuar i moure diferents conflictes socials és paradoxal, d'una banda, revela i mobilitza les anomalies, però per una altra, tot això tendeix a ossificar-se a paralitzar-se o fins i tot a actuar en contra de les mateixes demandes o pràctiques alternatives. Hi ha temes o pràctiques socials absolutament inqüestionables, demandes populars o socials que es transformen en objectes o temes intocables sota pena de linxament, o que fan impossible ja no diguem parlar sinó pensar. L'ànim inclusiu i igualitarista del populisme, malgrat partir de l'equivalència de diferències, produeix estils de vida autoritaris i autocomplaents, paradoxalment ad hoc amb el mercat.

El populisme és una lògica i unes pràctiques polítiques que no són propietat de ningú, de cap institució o subjecte, el populisme és una relació, no entre govern i governats, potser això servia per a analitzar un altre tipus de societats, el populisme és el lloc on conflueixen una ètica-biopolítica i el neoliberalisme. Dit d'una altra manera, el populisme és la tècnica política que mobilitza la relació entre la vida i el mercat. No és la qualitat de determinat govern, al contrari, és un estil de vida mitjançant el qual l'individu es governa a si mateix. No és que la sobirania de l'Estat residisca al poble, en el neoliberalisme en quedar l'Estat immers en el joc del mercat, no separat, en un lloc a part, com en el liberalisme, la sobirania d'aquesta relació entre neoliberalisme i populisme per dir-ho així, resideix en la vida mateix,

no ja en el Rei o al poble, allò que està per sobre totes les coses és la vida, el poder de la vida i el poder sobre la vida.

És cert que l'educació i la política són dues activitats irresolubles, és a dir que no condueixen a una plenitud, a un acabament absolut, tot el contrari, és una tasca de Sísif. La impossibilitat de certesa o d'èxit, de les polítiques populista, la seua falla permanent, siguen d'esquerra o de dreta, pretenguen el que pretenguen, no representa un defecte d'aqueixes pràctiques, o, en tot cas és en els seus defectes, en la seua ineluctabilitat on radica la seua fortalesa, el seu dinamisme i per tant la seua necessària articulació al mercat, la qual cosa no és una decisió racional dels individus sinó representa la possibilitat d'intercanvi en el fet social i, en última instància, la garantia de la mateixa vida. No es tracta d'una necessitat natural sinó d'una possibilitat que produeix formes diferents de subjectivació, de pràctiques culturals i de pedagogització, que permeten preservar, promoure, impulsar i garantir la vida fins i tot a pesar de la mateixa vida. És ací on els processos de subjectivació entre populisme i neoliberalisme poden ser interpretats com a formes particulars de pedagogització. Per exemple, si en alguna cosa la societat actual ha sigut formada i subjectivada, és en el reconeixement absolut a la democràcia, als drets humans, sobre aquest tema al medi ambient i al valor suprem que la tecnologia, juntament amb els seus dispositius, representa perquè siga possible el fet social. Pensar que qualsevol d'aquestes pràctiques de pedagogització són absolutes, inamovibles, irrevocables i pernicioses que obeeixen al mandat exclusiu d'una classe econòmica, d'una ideologia política i que per endavant cal rebutjar-les o combatre-les políticament, és tant com assumir que totes aquestes formes de subjectivació són relatives, modificables, revocables i benèfiques, i que tot depén d'una bona voluntat o d'acords racionals perquè això siga possible. Totes dues postures obstaculitzen pensar, és a dir, dirigir el pensament a una altra cosa, en altres paraules, pensar el populisme sempre comporta pensar una altra cosa d'aquest, implica engendrar coses diferents de relació política, social, econòmica i cultural.

Neoliberalisme i Pedagogització: competència, política social i capital humà

Una distinció entre liberalisme i neoliberalisme és que el liberalisme, sorgit en el segle XVIII tracta d'una forma o art de governar que parteix de la fórmula *laissez faire laissez passe*, és un deixar fer i deixar passar del mercat que limita i regula les formes i els àmbits d'acció de l'Estat. En el liberalisme es produeix i consumeix

llibertat, sobretot llibertat d'intercanvi, és a dir de mercat. L'art de governar liberal diu: "procuraré, per tots els mitjans possibles, que tingues la llibertat de ser lliure, i per a fabricar o produir aquesta llibertat és necessari que s'establisquen límits i controls, a l'Estat i als interessos individuals" (Foucault, 2016: 84). S'és lliure de produir i consumir llibertat. En el liberalisme es tracta que l'Estat no intervinga en la llibertat de les accions del mercat. En aquest sentit la pedagogització de la vida, com a certa mena de sabers i poders que regulen els processos de subjectivació, en el liberalisme.

El neoliberalisme tracta de l'entrada de l'Estat en el mercat, ja no es busca deixar fer i deixar passar del mercat que limita i regula les formes i els àmbits d'acció de l'Estat, com ocorre en el liberalisme, ara l'Estat és part de l'economia política del mercat, l'Estat és un competidor del joc mercantil i en això radica la novetat del neoliberalisme. En el neoliberalisme ja no es requereix limitar l'Estat, sinó que aquest s'integra al mercat mateix, per això una de les principals preguntes del neoliberalisme és quin és el valor d'utilitat de l'Estat en una societat on el que regula la veritat i la vida està en el mercat? En el neoliberalisme no sols es produeix, es gestiona i s'assegura la llibertat per a tots, rics i pobres, empleats i aturats, homes i dones, fins i tot xiquets i ancians, sinó també la pluralitat de llibertats que mobilitzen la competència en el monopoli, així com la política social i el capital humà. El que, per cert, en alguna cosa sembla aproximar el neoliberalisme amb el comunisme.

El monopoli tensa la relació entre competència i establiment de preus, no sols de coses sinó de la vida mateix. Es parla del monopoli de l'estil de vida que fa competir i establir preus del que és vital. Per al neoliberalisme no és possible desenvolupar la competència sense el monopoli, governar sota principis monopolitzadors provoca i reactiva la competència. Paradoxalment si un monopoli vol conservar el seu poder, ha d'aplicar un preu molt pròxim al preu competitiu, és a dir, el monopoli actua "com si" hi haguera competència. La competència activa les diferències mentre que el monopoli les inhibeix, de tal manera que el monopoli, com a estil de govern neoliberal, fa competir no les diferències sinó les igualtats. En aquest sentit pot dir-se que pedagogitzar la vida és una manera d'activar la competència d'igualtats, tant entre els individus com entre els col·lectius, en el marc del monopoli de la vida mateix. La pedagogització de la vida en el neoliberalisme es basa en mecanismes de competència, no d'intercanvi, es tracta d'una economia de mercat empresarial, on la competència és un principi més dissolvent que unificador perquè treballa amb grups i individus rivals que no diferents.

Sumat a l'anterior en el neoliberalisme hi ha una política social individualista que és oposada a la política social socialista, és a dir, es tracta, diu Foucault, "d'una individualització de la política social [...] en comptes de ser aqueixa col·lectivització i socialització per i en la política social. No es tracta, en suma, d'assegurar als individus una cobertura social dels riscos, sinó d'atorgar a cadascú una sort d'espai econòmic dins del qual puga assumir i afrontar aquests riscos" (Foucault, 2016, 177-178). Malaltia, accidents, incapacitat laboral, etcètera, són alguns dels perills implicats en la vida neoliberal. Del que es tracta, llavors, és que cada individu entre i es mantinga lliurement en el joc del mercat, perquè puga assumir i afrontar aqueixos perills propis de l'estil de vida neoliberal. Per exemple, en el cas de Mèxic, els recursos financers que s'atorguen es donen de manera directa als individus que els sol·liciten, no com abans, a través de sindicats, organitzacions socials o un altre tipus de corporacions, és a dir, el suport és directament a l'individu no als col·lectius.

Des d'aquesta perspectiva, sens dubte, si alguna cosa importa en el neoliberalisme, és l'impuls i conservació de la vida i de la llibertat dels individus per a mantindre el funcionament del mercat. La qual cosa cobra una certa rellevància si s'accepta que el mercat és una cosa que comporta perill i inseguretat. Per això un dels propòsits fonamentals del neoliberalisme és assegurar la vida i la llibertat en el mercat, i d'aquesta manera vida i llibertat es converteixen en elements de càlcul econòmic-mercantil. Viure perillosament és una divisa neoliberal que s'estableix davant la llibertat i la seguretat de l'individu en el mercat. Així apareix tota una educació del perill que és medul·lar en la pedagogització de la vida neoliberal. Ja no hi ha amenaces, com en l'Edat mitjana, apocalíptiques de pesta, mort o guerra, en el neoliberalisme s'enfronten perills quotidians que amenacen la permanència en el mercat, per la qual cosa hi ha campanyes relacionades amb la malaltia, la higiene, l'estalvi, assegurances de vida, assegurances de despeses mèdiques, etcètera. Encara amb una pandèmia, com la de la COVID 19, el neoliberalisme sosté el seu objectiu d'assegurar la llibertat en el mercat a través de la seguretat de la vida dels individus. Per exemple, l'anomenada economia informal a Mèxic és fonamental per a la reactivació econòmica, des d'una certa perspectiva, podria representar una contradicció amb el neoliberalisme, no obstant això, aquesta forma d'economia individual sembla embonar molt bé amb la lògica del mercat neoliberal. En realitat, es tracta d'una economia social de mercat, que busca construir una economia de mercat com a projecte social.

Una manera de fer funcionar l'economia de mercat com a política social és assumir

que l'economia és un joc, que ha de ser el més actiu possible i ha de beneficiar a la quantitat més gran de gent, on només hi ha una regla fonamental: "la impossibilitat que un dels seus participants ho perda tot i ja no puga, a causa d'això, continuar jugant" (Foucault, 2016: 241), és una regla d'inclusió i de seguretat social, on l'individu té assegurat determinat nivell de consum, amb motivacions o frustracions suficients perquè tinga ganes de continuar produint i consumint. Això, per exemple, aplica per al gran empresari fins a l'última baula de l'economia informal. Així, no sorprén que un dels principals motors de la política social siga la pobresa. Primer, perquè la necessitat de la gent per eixir del llindar de la pobresa motiva la creació de qualsevol quantitat i tipus de projectes socials; segon, perquè es reconeix que la pobresa absoluta pot ser un indicador econòmic sobre el qual operen projectes socials i; tercer, perquè es pot garantir que aqueixa pobresa absoluta siga una població infraliminar que exerceix com una reserva de mà d'obra i que es pot retornar a la seua condició si és necessari. La pobresa és un element fonamental de tota política social que serveix per a equilibrar i vitalitzar l'economia de mercat. La pobresa, com a motor de tota política social, es converteix en un paràmetre per a la pedagogització de la vida neoliberal. Dit d'una altra manera, la pedagogització de la vida està tant en l'assumpció de la pobresa com en el seu rebuig, se siga o no pobre. Per exemple, no hi ha dubte que moltes de les riqueses produïdes a Amèrica Llatina, provenen del mercat que es fa amb els pobres, no sols de la seua explotació, ells són una mercaderia valuosa per al flux i permanència del mercat.

D'altra banda, i sumat a la competència i la política social, està el capital humà com a qualitat de la vida neoliberal. Dit de manera molt esquemàtica, el capital humà, reconeix el treball com una aptitud i idoneïtat, que el subjecte té per a poder fer alguna cosa, aqueixa cosa que no és una altra cosa que ell mateix, un fer maquinal que produeix fluxos d'ingrés que mantenen actiu el sistema econòmic. Ací la pedagogització de la vida és convertir l'individu en un treballador neoliberal o subjecte-màquina, en tant és capaç d'autoexplotar-se i autoproducir-se, és un subjecte empresari de si mateix, de consum i producció. Ser empresari de si, implica l'acció que comporta un esforç per a la producció, distribució i consum de si mateix. El capital humà, com a pedagogització de la vida, potència l'aptitud de l'individu per a fer-se a si mateix. La teoria del capital humà busca formar una espècie d'idoneïtat-màquina que produirà ingressos que impliquen inversions educatives, en tant que pedagogitza la forma de vida de *l'homo œconomicus* empresari de si, això no sols contempla qüestions d'aprenentatge i ensenyament escolar, també considera capacitació per al treball, mobilitat laboral, salut, desenvolupament de capacitats financeres, etcètera.

El capital humà està compost, seguint Foucault (2016), d'elements adquirits i innats. Els elements adquirits són totes aquelles habilitats, destreses, coneixements, maneres d'actuar i pensar que fan aconseguir i mantindre una ocupació, la qual permet als individus produir i consumir i, al mateix temps, els procura mobilitat social. Això aplica tant per a l'economia formal i informal. La competència, com a aposta per la diferència en termes de producció, distribució i consum, s'aplica a la formació de capital humà a través de capacitació, de desenvolupament d'habilitats per a l'ocupació, emprenedoria, etcètera. Tots els elements que s'adquireixen per a conformar el capital humà de l'individu són processos de pedagogització de la vida, són processos de subjectivació de la vida neoliberal. Per part seua, els components innats del capital humà són congènits, hereditaris, refereixen a la constitució genètica. Aquests elements innats han cobrat interés, sobretot a partir dels avanços en investigacions sobre genètica, atés que poden reconéixer els individus en risc, el tipus de perill congènit que poden córrer al llarg de la seua vida i les probabilitats que la unió d'individus en risc produïsca persones portadores de perills genètics. Així el mecanisme de producció de *l'homo œconomicus* neoliberal ha de considerar les bones constitucions genètiques, és a dir, cerca produir individus de baix risc o la taxa de perill del qual no els perjudique tant ni a ells mateixos ni als del seu entorn, la qual cosa es convertirà en una mesura de càlcul econòmic del mercat. Això és un saber substantiu de les companyies asseguradores i dels ocupadors.

Neoliberalisme i Populisme: població i societat civil

Quan es parla de població, des de Foucault, es poden identificar dues qualitats: 1) l'acumulació d'individus o expansió demogràfica en un territori, característic del naixement de la modernitat i, a conseqüència d'això, 2) la població com un problema del govern, perquè posa en joc la seguretat del territori i dels seus habitants, que són la població mateix. El vincle entre nombre d'habitants amb el territori que habiten acciona tant les relacions de coexistència que s'estableixen entre els individus que viuen en un mateix territori, com les seues condicions de vida. El creixement exponencial d'habitants en un territori canvia radicalment la vida, fins i tot pot dir-se que la competència, la pobresa que impulsa projectes socials i el desenvolupament de capital humà, són producte de l'enorme augment d'individus en el territori. La vida es transforma radicalment en passar del camp a les urbs, del treball de la terra al treball d'oficina, de l'aliment producte del cultiu local a l'aliment industrial produït a gran escala, de l'espai del remeier a l'hospital dels metges, de les xicotetes ciutats a les grans urbs, del poble a la població, del

poble a la societat civil. Les pràctiques urbanes, d'oficina, del consum d'aliment industrial i del metge busquen coste el que coste mantindre la vida, potencien el poder de la vida i augmenten el poder sobre la vida, és a dir, la població neoliberal és l'element de l'estil de vida propi de l'ètica-biopolítica.

Un aspecte important del pont entre poble i població és la mesura estadística que permet establir paràmetres, indicadors o coordenades per a governar els individus que habiten un territori. Amb l'estadística cada individu que conforma la població, compta i fa comptabilitat, cada persona compta amb diversos números que el fan comptar com a membre d'una població, números de seguretat social, d'escolaritat, de treballador, d'identificació ciutadana, de compte bancari, d'acta de naixement, d'acta de defunció, etcètera. D'aquesta manera amb el sorgiment de la població la mort es transforma en mortaldat, la malaltia en morbiditat, el naixement en natalitat. L'estadística és un saber tècnic que ajuda a establir criteris de seguretat de la població i del territori. L'estadística és una tècnica al servei d'una ètica-biopolítica. Viure estadísticament és una forma de subjectivació, és a dir, un mecanisme de pedagogització: som un número de compte i en el compte estadístic.

La relació que s'estableix entre seguretat-territori-població, en la modernitat iniciada en el segle XVIII, és una cosa que Foucault anomena governamentalitat, que no és una altra cosa que "el conjunt constituït per les institucions, els procediments, anàlisis i reflexions, els càlculs i les tàctiques que permeten exercir aqueixa forma ben específica, encara que molt complexa, de poder que té per blanc principal la població, per forma major de saber l'economia política i per instrument tècnic essencial els dispositius de seguretat" (Foucault, 2014, 136). La governamentalitat [1] és un exercici de poder biopolític que té un objectiu (la població), una forma (economia política) i un instrument (dispositius de seguretat) per a governar, per a conservar la vida. Per a què governar?, per a controlar la població. De quina manera governar?, a través del saber propi de l'economia política. Amb què governar?, amb els dispositius de seguretat. De manera molt general es pot dir que els exercicis de poder són matrius normatives de comportament que regulen la conducta dels individus, l'economia és una manera de saber o regles de veridicció relatives als processos d'intercanvi mercantils, tracta de la producció de veritat en el mercat, i, els dispositius de seguretat són els càlculs de prohibició i tolerància de conductes des dels quals s'estableixen mesures considerades òptimes per a mantindre i governar la població que habita un determinat territori. De la intersecció entre exercicis de poder, saber econòmic i dispositius de seguretat sorgeix una gran potència vital que permet l'ètica-

biopolítica. No sobra dir que la pedagogització de la vida és la matèria de la qual està feta cadascuna de les interseccions que possibiliten la governamentalitat. Per exemple, els dispositius tecnològics, el control panòptic de la seguretat, les polítiques d'higiene i salut, són mecanismes que mortifiquen la vida, però el propòsit fonamental de la qual és el sosteniment de la vida mateix.

Amb l'anterior es pot veure que el populisme de la nostra època (potser des de mitjan segle XX) no escapa a la governamentalitat, abans evidencia la relació entre població-territori-seguretat. D'una manera esquemàtica, que no mecànica, seguint la tríada població-territori-seguretat i la tríada objectiu-forma-instrument, es pot veure que la població és l'objectiu, els dispositius de seguretat són l'instrument i el territori és la forma. I ací hi ha una cosa interessant en tant que el territori no sols refereix al geopolític, sinó també, i, sobretot, tracta de l'econòmic. El territori que habita una població i que cal assegurar és el de l'economia política del mercat. En aquest sentit, el territori i la forma dels projectes populista és la producció de veritat en el mercat. En altres paraules, la governamentalitat és ètica-biopolítica en tant que busca la regulació de la conducta dels individus aplicant regles de veridicció, produïdes en el mercat, i càlculs de prohibició i tolerància de comportament, la qual cosa assegura la vida coste el que coste.

D'altra banda, la societat civil "és un concepte de tecnologia governamental, o millor, el correlat d'una tecnologia de govern la mesura racional del qual ha d'ajustar-se jurídicament a una economia entesa com a procés de producció i intercanvi" (Foucault, 2016: 336). La societat civil és una resposta a la pregunta com governar amb regles de dret un espai que està poblat per subjectes econòmics? La societat civil serveix perquè tot subjecte econòmic, subjecte immers en l'economia política del mercat, siga un subjecte de dret. La societat civil permet que les regles jurídiques s'apliquen en el joc del mercat. En el neoliberalisme el govern que administra la societat civil, administra la nació, administra el fet social, gestiona la vida jurídica del subjecte econòmic. Per exemple, en termes de pedagogització, el dret a la vida, el dret a la salut, el dret a l'aire, s'ha convertit en una manera de subjectivar-nos. Qui s'hi haguera pregunta fa 50 anys si tenia dret a l'aigua o a l'aire, més enllà dels conflictes dels territoris locals. És a dir, l'aplicació del dret en termes universals fins i tot en la vida íntima.

De quina manera governar amb regles i lleis de dret un espai que està poblat per subjectes econòmics? No és una pregunta només d'ordre administratiu, més aviat, és una interrogant de caràcter ètic-biopolítico, perquè pregunta pel govern de la vida i sobre la vida. La societat civil és una noció que jurídicament serveix per a

governar el territori de l'economia de mercat. En la societat neoliberal no sols es tracta de la nació ni de la població sinó de la gestió de la societat civil.

L' *homo œconomicus* és, si es vol, el punt abstracte, ideal i purament econòmic que pobla la realitat densa, plena i complexa de la societat civil. O bé: la societat civil és el conjunt concret dins del qual cal ressituar aqueixos punts ideals que constitueixen els homes econòmics, per a poder administrar-los de manera convenient (Foucault, 2016: 336)

La societat civil està feta de l'ideal que és *l'homo œconomicus*. I el territori real de *l'homo œconomicus* és la societat civil. Aquesta unió és la matèria amb la qual es fa l'ètica-biopolítica neoliberal.

El que uneix els subjectes en la societat civil, són els interessos econòmics, més ben dit, el que lliga els subjectes econòmics com a societat civil són els "interessos desinteressats", són interessos egoistes en el desinterés per i del col·lectiu. Per això una de les característiques de la societat civil és el seu principi comunitari. L'egoisme competent, característica de l'empresari de si, estableix el llaç econòmic, és a dir, l'individualista aïllat paradoxalment existeix pel llaç econòmic que té amb uns altres. La societat civil és un egoisme comunitari que es val de la pedagogització de la vida, en forma de competència, projectes socials i capital humà.

Reflexions finals

En resum, el populisme articula una sèrie de principis ètics-biopolítics i mercantils, per això el narcotràfic, el crim o la corrupció poden perfectament funcionar sota la lògica i pràctiques populistes neoliberals, així com projectes socials que pretenen afavorir els pobres o els més desfavorits, també són polítiques del populisme neoliberal que permeten vincular diferents propòsits. Per exemple, construir un mur a la frontera entre un país i un altre, no necessàriament és en si mateix una acció política populista, el que la fa populista és la seua capacitat d'articulació amb altres demandes i pràctiques econòmiques i socials, com ara el racisme, la desocupació, la inseguretat, les drogues, etcètera, i tot això es connecta de manera directa amb el mercat. Un exemple més podria ser el del clientelisme polític, el qual no

necessàriament és populista en si mateix, comprar vots, corrompre empresaris, manipular llauradors o donar privilegis a la classe mitjana, és populisme només quan s'associa a lluites contra la corrupció, a demandes de seguretat, a sol·licituds de major ocupació, a atenció de la salut, a favor d'una educació inclusiva, etcètera. Però fins i tot el populisme pot produir imatges, conceptes i significats, davant de processos socials polítics i econòmics i plantejar-los com a contraris i antagònics. El populisme pot parlar en contra del neoliberalisme i ser perfectament neoliberal.

D'altra banda, la pedagogització de la vida neoliberal es pot entendre com a processos de subjectivació, aquests poden presentar-se en forma de competència econòmica, com a política social o com a capital humà. I tot això només és possible en la vida, individual i col·lectiva, dels subjectes. En aquest sentit, si s'accepta que el populisme és una tècnica de govern que permet al neoliberalisme regular les relacions entre individu i societat, la pregunta que sorgeix és com es presenta aqueix conjunt d'individus, en tant que poble, en el neoliberalisme? De manera més específica com és aqueix poble neoliberal que apareix en forma de població i societat civil? La competència que activa el monopoli, els projectes de política social i la teoria del capital humà són populistes si s'accepta que el poble és població i societat civil.

Una diferència entre població i societat civil és que la població és l'objectiu o blanc de l'exercici de poder que aplica el saber de l'economia política i instrumenta dispositius de seguretat, mentre que la societat civil és un camp de referència de la governamentalitat que inclou les regles jurídiques en les pràctiques econòmiques. En altres paraules, la governamentalitat està feta de tres elements que són seguretat-territori-població i la societat civil problematitza la relació entre regles jurídiques i pràctiques econòmiques, pot dir-se que la societat civil apareix com un problema de la relació entre seguretat, territori i població. Per exemple, en una manifestació on els individus d'una nació prenen la plaça pública, el conjunt d'individus són població en tant que habiten i coexisteixen en un territori, tots dos la població i el territori, estan protegits pel govern a través de dispositius de seguretat; i aqueix mateix conjunt d'individus és societat civil en tant que són subjectes econòmics vinculats a regles jurídiques. Així es té que la població és un component constitutiu de la governamentalitat i la societat civil és una referència d'aquesta. En altres paraules, el manteniment dels drets humans sembla ser una garantia de la societat civil tant com l'obligació de vacunar-se de la població. La vacuna assegura la salut de la població en un territori. I els drets humans posen en joc les relacions jurídiques dels individus com a societat civil. S'ha arribat a l'extrem

on un xiquet pot demandar, com a part de la societat civil, els seus pares per haver nascut en contra de la seua voluntat. Pot convertir-se en una demanda jurídica el dret a un orgasme ple. Tot això pertany a la societat civil. Mentre que, com a població, els mateixos demandants per a demandar, han de tenir un registre de població, de seguretat social, número bancari, etcètera. I tot això, pràctiques de la societat civil o de la població, són pràctiques de pedagogització, són processos de subjectivació.

Des del segle XIX hi ha els qui insisteixen que el fet econòmic determina els processos socials, polítics, culturals i jurídics de qualsevol societat, sens dubte aquesta ha sigut una forma de pedagogització. El que la història mostra és que això no és així. És veritat que hi ha una relació íntima entre les pràctiques econòmiques i les pràctiques polítiques. Hui les formes d'organització del mercat s'entrellacen de manera molt estreta amb el quefer polític, la qual cosa engendra formes de subjectivació, és a dir de pedagogització, que, associades a una llibertat econòmica amb totes les seues contradiccions, promouen formes de llibertat individual, mateixes que poden anar des de l'autisme alienador fins a maneres de lluita llibertàries. No es deixa de reconéixer que el mercat capitalista ha sigut històricament associat a formes d'explotació, corrupció, crims de tota índole i misèria, però també s'assumeix que el mercat i el consum són condicions inherents a la vida mateix, i que l'experiència de formes històriques diferents de mercat (socialistes, col·lectivistes o cooperativistes) no ha eliminat tots els mals abans descrits.

Sens dubte, parlar de les coses com hagueren de ser, pensar-les com ens agradaria que forren, condueix a considerar el món des d'un principi ètic i polític al qual no pot renunciar-se, no obstant això, quan el que és desitjable s'imposa arbitràriament sobre els arguments, la crítica i el desig són cancel·lats.

Referències bibliogràfiques

Foucault, M, (2012) *Historia de la sexualidad 1. La voluntad de saber*, Madrid: Biblioteca nueva, Siglo XXI.

_____ (2011) *La verdad y las formas ajurídicas*, Barcelona, Gedisa.

_____ (2014) *Seguridad, territorio y población*, México, FCE.

_____ (2016) *Nacimiento de la biopolítica*, Buenos Aires, FCE.

Jiménez, M. (2019) “Violencia y Biopolítica. Una lectura del informe mundial sobre violencia y salud” en Jiménez M. y Valle A. (editores) (2019) *Sociología y Biopolítica*, México, UNAM-Juan Pablos.

Laclau, E. (2005) *La razón populista*, Buenos Aires, FCE.

Notes

[1] És important dir que tant la governamentalitat com el neoliberalisme són formes de biopolítica, són maneres de controlar la vida biològica de les poblacions, també pot dir-se que tot neoliberalisme és una forma de governamentalitat però no tota governamentalitat és neoliberal. Quan es parla de populisme neoliberal es refereix tant al seu caràcter biopolític com de governamentalitat.

 Licencia Creative Commons Reconocimiento-No comercial-Compartir igual